

Vrede over Israël

Jaargang 53
Nummer 5
November 2009

Van de redactie	2
Het ons toevertrouwde woord der verzoening	3
De levenscyclus 5: De aangewezen tijden	8
Calvijn en de Joden	12
Samen kerk zijn!	15

Het huis is het
centrum van het
joodse leven.
De feestelijk gedekte
tafel voor de
sabbatmaaltijd
onderstreept dit

Tweemaandelijks orgaan, uitgegeven door Deputaten
'Kerk en Israël' van de Christelijke Gereformeerde
Kerken in Nederland

Van de redactie

Het laatste nummer van jaargang 53 ligt voor u. In deze jaargang vragen we aandacht voor de levenscyclus binnen het Jodendom. Elke levenscyclus kent zijn overgangsriten. In de loop van het jaar zijn de besnijdenis, de volwassenwording, het huwelijk en het levenseinde aan de orde gekomen. In dit nummer beschrijft een Jezus als Messias belijdende Jood hoe belangrijk het voor hem is om vanuit de joodse geloofstraditie en volkscultuur te leven.

Drs. C.J. van den Boogert verzorgt de Schriftstudie. Het is hem opgevallen dat ‘het tot inkeer komen’ of de verzoening één van de belangrijkste concepten van het jodendom is. Ook in de christelijke gemeente neemt verzoening een centrale plaats in. Hij zoekt naar de gezamenlijke bron en naar overeenkomsten en verschillen in beide tradities.

De Schriftstudie die uitgaat van Exodus 12 en Leviticus 16 kreeg als titel mee: **Het ons toevertrouwde woord der verzoening.**

De heer Kid Lev-Ary, lid van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Zwolle, schrijft het vijfde artikel in de reeks de **levenscyclus**. Opgegroeid in een seculier joods gezin leerde hij Jezus kennen. Nadat hij in Nederland was komen wonen, miste hij de bedding en structuur van de joodse traditie. In deze traditie zijn het geloof (cultuur) en het dagelijks leven sterk op elkaar betrokken. In zijn artikel: **De aangewezen tijden**, schetst hij ons, niet direct aan de hand van de levenscyclus, maar meer betrokken op de joodse feesten, de manier waarop hij als Messiasbelijdende Jood zijn joodse traditie beleeft.

Dr. W. de Greef neemt ons mee naar Johannes Calvijn. We menen dat in een jaar, waarin we gedenken dat Johannes Calvijn 500 jaar geleden geboren werd, een artikel over de relatie van Calvijn tot de Joden in ons blad niet mag ontbreken. In het artikel **Calvijn en de Joden** laat dr. W.de Greef ons zien dat het niet gemakkelijk is om de visie van Calvijn op de Joden te bepalen. Door zijn artikel in te zetten met de tekst uit Mattheus 27:25, ‘zijn bloed kome over ons en over onze kinderen’, een woord dat door een negatieve toepassing veel Joden in de loop der eeuwen onnoemelijk veel schade berokkend heeft, heeft hij onze aandacht direct gevangen.

Wayne Dieleman en Harriët Tamminga, leden van de commissie Kerk en Israël van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Zwolle verzorgen het laatste artikel: **Samen kerk zijn**. Sinds enkele jaren onderhoudt de CGK Zwolle contact met de Messiasbelijdende gemeente *Chesed weEmet* (CwE) in Rishon leTzion (vlakbij Tel Aviv). We worden geïnformeerd over de laatste ontwikkelingen.

Het ons toevertrouwde woord der verzoening

Dr. C.J. van den Boogert

Bij het schrijven van het artikel 'De weg van de mens naar zijn eeuwig huis'¹ werd ik getroffen door de uitspraak 'tot inkeer komen is één van de belangrijkste concepten van het jodendom'². In het jodendom spelen berouw en verzoening blijkbaar een hoofdrol. Rondom de dood wordt dit thema zelfs beschreven met termen die ontleend zijn aan Grote Verzoendag. Dit trof me des te meer omdat in orthodox christelijke kring verzoening eveneens op de voorgrond staat. De vraag drong zich aan mij op waar, als het gaat over verzoening, jodendom en christendom zich verwant weten en waar ze van elkaar verschillen.

De Thora als basis

Zowel in het jodendom als in het christendom vormt de Thora³ de basis voor verzoening. We treffen de verzoeningsrituelen vooral aan in het middelste van de eerste vijf Bijbelboeken, in Leviticus. In het hart van dit boek wordt Grote Verzoendag beschreven. Hier klopt het hart van de relatie tussen God en mensen en tussen mensen onderling. Binnen het jodendom is het concept van tot inkeer komen, zowel voor als na de verwoesting van de tempel, daaruit voortgekomen.

Ook de christelijke kerk, die geworteld is in Israël, baseert zich op de Thora. Dat kan ook niet anders, want voor

n.a.v.

Exodus 12:5-7

en

Leviticus 16:20-22

Exodus 12:5-7: Het Paaslam.

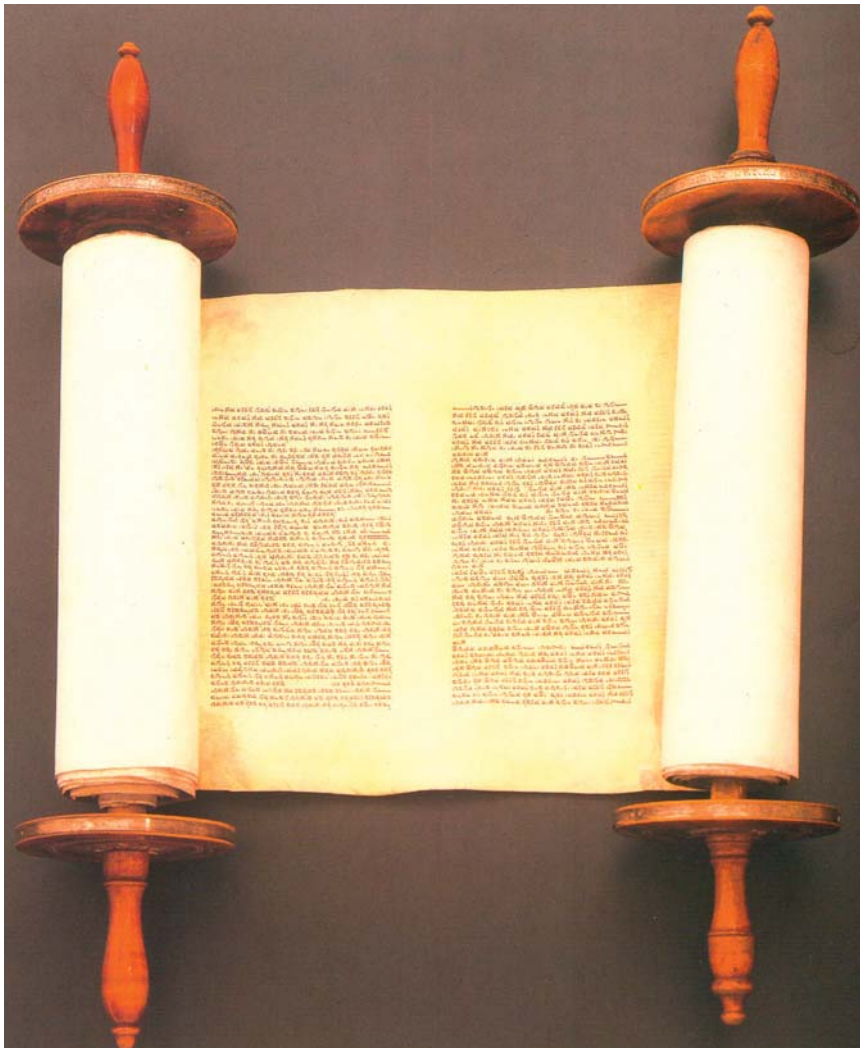
- 5 Een gaaf, mannelijk, éénjarig stuk kleinvee moet gij nemen; gij kunt het nemen van de schapen of van de geiten.
- 6 Gij zult het bewaren tot de veertiende dag van deze maand; dan zal de gehele vergadering der gemeente van Israël het slachten in de avondschemering.
- 7 Vervolgens zal men van het bloed nemen en dit strijken aan de beide deurposten en bovendorpel, aan de huizen, waarin men het eet.

Leviticus 16:20-22; De Zondebok.

- 20 Wanneer hij de verzoening van het heiligdom en van de tent der samenkomst en van het altaar voleindigd heeft, dan zal hij de levende bok brengen,
- 21 en Aäron zal zijn beide handen op de kop van de levende bok leggen en over hem al de ongerechtigheden der Israëlieten en al hun overtredingen in al hun zonden, belijden; dan zal hij die op de kop van de bok leggen en die door iemand, die daarvoor gereed staat, naar de woestijn laten brengen.
- 22 Zo zal de bok al hun ongerechtigheden op zich dragen naar een onvruchtbaar land, en hij zal die bok in de woestijn vrijlaten.

Dr. C.J. van den Boogert

Heel dikwijls wordt in de kerk Goede Vrijdag opgevat als vervanging van Grote Verzoending

de eerste gemeente wordt de Schrift gevormd door de *Tenach*⁴. Daarin neemt de *Thora* een centrale plaats in (zie Lukas 24:44,45). Daarbij moeten we echter wel leren goed te onderscheiden.

Verlossing en verzoening

De christelijke kerk richt zich bij verzoening altijd op Jezus. Verwezen wordt dan naar het offer op Golgotha. Heel dikwijls wordt daardoor in de kerk Goede Vrijdag opgevat als vervanging van Grote Verzoending. Het Paaslam uit Exodus 12 wordt daarbij gelijkgesteld aan de Zondebok uit Leviticus 16⁵. Het verkeerde hieraan is dat men geen

onderscheid maakt tussen verlossing en verzoening. Pasen vertelt de verlossing van Israël, de wordingsgeschiedenis van Israël als volk van God. Daarbij speelt verzoening, het schuilen achter het bloed van het lam, stellig een beslissende rol. Toch is hier wat anders aan de orde dan op Grote Verzoending. Met Pasen wordt Israël volk van God, treedt het in relatie tot Hem. Israël worden een ‘nieuwe schepping’ (vgl. 2 Kor. 5:11). En God gaat voorbij aan het leven in zonde los van Hem.

Het toetreden tot het Verbond van niet-Joden beschrijft de apostel Paulus in zijn

brieven op twee plaatsen. In Romeinen 5:10-11 en in 2 Korinthe 5:17-20. Hij, die door het geloof in Jezus de Messias toetreedt, is een nieuwe mens. Hij heeft deelgekregen aan de door God geschonden verlossing. De eerste stappen op weg naar het beloofde land worden gezet. Een leven in heiliging, toewijding aan God, is begonnen (Lev. 19).

Eenmaal binnen het Verbond is Israël niet aan de zonde ontkomen. Zondigen betekent dan dat de relatie met God geschonden wordt. Men valt niet buiten het Verbond, maar de relatie loopt wel schade op. Deze geschonden relatie roept om herstel. Welnu, voor het herstel van de geschonden relatie is door God Grote Verzoendag ingesteld. In Leviticus 16 wordt het ritueel, zoals dit in de tempel plaatsvond, beschreven. Voor verzoening wordt dan het Hebreeuwse woord *kappara*, bedekken, gebruikt. Dat gebeurde eenmaal in het jaar door de hogepriester. De zonde werd dan bedekt en daarmee werd de geschonden relatie hersteld. Zo werd jaarlijks de toegang tot God geopend.

Het Nieuwe Testament betreft dit ritueel op Christus. Paulus noemt Christus in Romeinen 3:25 *kapporet*, verzoendeksel. Het ritueel wordt uit de Thora geheel overgenomen met dit verschil dat God niet alleen op Grote Verzoendag, maar altijd, zeg maar 'dagelijks', voor zondaars toegankelijk is.

Eerst reiniging dan bedekking

In Leviticus 16 worden in relatie tot verzoening vooral twee woorden gebruikt: *tahara*, reiniging, en *kappara*, bedekking. Voordat tot bedekking van zonde kan worden overgegaan, moest eerst de tempel, beginnend vanaf het Heilige der heiligen, worden gereinigd. Dat gebeurde door het bloed van stieren en rammen (zie Lev. 16). Eerst daarna kon de bedekking of verzoening van de zonden plaatsvinden.

In het Nieuwe Testament treffen we een zuivere parallel aan. In Hebreeën wordt gezegd dat Jezus met zijn eigen bloed het (hemelse) heiligdom is binnengegaan (Hebr. 9:12). Zijn bloed heeft volgens Paulus in Romeinen 3:25 blijvende kracht van reiniging. Eerst op grond daarvan vindt vervolgens bedekking of verzoening plaats. De apostel Johannes beschrijft deze orde heel mooi in zijn eerste brief. In 1 Johannes 1:7-9 wordt eerst verteld dat het 'bloed van Jezus ons reinigt van alle zonden', waarna in 1 Johannes 2:1-2 vervolgens gezegd wordt dat 'Jezus Christus, de rechtvaardige, een verzoening voor onze zonden' is.

In de weg van *tesjoeva*

Het valt op dat men binnen het jodendom bij verzoening een sterk accent legt op het persoonlijk 'tot inkeer komen' van een mens. Herstel van de geschonden relatie vindt niet automatisch plaats, maar alleen in de weg van *tesjoeva*, van inkeer en terugkeer. God vergeeft als men door *tesjoeva* berouw getoond heeft en tot inkeer wil komen. In Leviticus 16 wordt dit getekend in de belijdenis van schuld staande voor de hogepriester:

Voor het herstel van de geschonden relatie is door God Grote Verzoendag ingesteld

De Zondebok

Verzoening en vergeving gaan in de Thora altijd gepaard met bloedstorting

Hoe kan er zonder offerdienst van verzoening sprake zijn?

widdeoj. Ook in het huidige jodendom staan *tesjoeva* en *widdeoj* centraal gedurende de ‘tien geduchte dagen’, vanaf Nieuwjaar uitlopend op Grote Verzoendag.

Dit element neemt ook in de eerste gemeente een grote plaats in. Zo benadrukt Jezus in de Bergrede de *tesjoeva* heel sterk in relatie tot de naaste. Bij het brengen van een offer ter verzoening met God, geeft Hij opdracht eerst onderlinge geschillen op te lossen (Mat. 5:23,24). Zowel Jezus als de apostel Johannes onderstrepen de noodzaak van *widdeoj* of schuldbelijdenis bij het herstel van de relatie met God (Luk. 18:9-14; 1 Joh. 1:7-9).

Barmhartigheid in plaats van slachtoffers

Verzoening en vergeving gaan in de Thora altijd gepaard met bloedstorting. Het boek Leviticus beschrijft deze offerdienst nauwkeurig.

In het Nieuwe Testament wordt dat in Hebreëen 9:22 als volgt verwoord: *en nagenoeg alles wordt volgens de wet met bloed gereinigd, en zonder bloedstorting geschiedt er geen vergeving.*

In de christelijke gemeente baseert men de verzoening op het offer dat eens en voorgoed door Jezus op Golgotha gebracht is. Van protestantse zijde heeft men daarom altijd de opvatting van de Rooms-katholieke kerk bestreden dat in de Eucharistie een herhaling van het offer plaatsvindt. Tegelijk vinden veel christenen het vreemd dat Joden, die Jezus niet als de Messias erkennen en dus ook zijn dood niet als offer zien, Grote Verzoendag vieren zonder offerdienst. Hoe kan er zonder offerdienst van verzoening sprake zijn? Van joodse zijde wordt dat als volgt verklaard. De offerdienst was gebonden aan de tempel in Jeruzalem. Sinds 70 n. Chr., toen de tempel verwoest is, mogen er geen offers meer gebracht worden. De vraag naar het wezen van de verzoening is al

kort na deze catastrofe in een gesprek tussen Rabban Jochanan ben Zakkaï⁶ en de priester Rabbi Jehosjoea ben Chananja besproken. Ze zien de ruïnes van de tempel: *‘Wee ons’, riep Jehosjoea, ‘dat deze plaats, waar de zonden van Israël verzoend werden, verwoest is.’* Rabban Jochanan antwoordde: *‘Mijn zoon, wees niet bedroefd. Want we hebben een vorm van verzoening die even effectief is. En wat is deze? Ze bestaat uit daden van barmhartigheid, zoals geschreven staat (in Hosea 6:6): Want in liefde heb ik behagen en niet in slachtoffer [in kennis van God en niet in brandoffers].’*

Er heeft dus een herformulering plaatsgevonden van de offerdienst van cultus in het heiligdom naar een cultus in het dagelijkse leven. Offerdienst verandert daardoor in een ethisch principe, in een principe van liefdadigheid.

Nu is die verandering niet iets totaal nieuws. Men baseerde zich daarvoor op de profetische literatuur die na de Thora komt.

Naast Hosea 6:6 is ook 1 Samuël 15:22: *Heeft de HERE evenzeer welgevallen aan brandoffers en slachtoffers als aan het horen naar des HEREN stem? Zie gehoorzamen is beter dan brandoffers, luisteren beter dan het vette der rammen, daarvan een sprekend voorbeeld.*

Ook bij Jezus treffen we dezelfde gedachte aan. In een twistgesprek met Farizeëen over het geoorloofd zijn van eten met tollenaars en zondaars benadrukt Jezus met een beroep op Hosea 6:6 (zie Mat. 9:13; vgl. ook 12:7) dat barmhartigheid bewijzen verzoenende betekenis heeft. Het offer illustreert blijkbaar waar het in het leven van alle dag om begonnen is: het bewijzen van barmhartigheid.

Jezus als Verlosser en Verzoener

Als we het bovenstaande op ons in laten werken, dan zien we dat zowel het jodendom als het christendom zich voor de verlossing en de verzoening baseren

op de Thora. Ook het onderscheid tussen Pasen, het in relatie treden tot God, en Grote Verzoendag, het herstel van de geschonden relatie, is in het Nieuwe Testament gehandhaafd. Het echt beslissende onderscheid is de erkenning van Jezus als de door God geschonken Messias. De schrijver van de brief aan de Hebreeëen zegt daarvan: *Nadat God eertijds vele malen en op vele wijzen tot de vaderen gesproken had in de profeten, heeft Hij nu in het laatst der dagen tot ons gesproken in de Zoon.* (Hebr. 1:1). In Hem schenkt de God van Israël verlossing en verzoening. Daar ligt tot op de dag van vandaag een groot spanningsveld. Een spanningsveld dat stellig vergroot is door de doorgaans negatieve houding van de kerk t.o.v. de Joden in de loop der eeuwen. In het heden is dit zeker een van de elementen die het voor Joden moeilijk maken Jezus als Messias te erkennen. Bekijken we de moeite daartoe vanuit het thema verzoening, dan komt daar nog dit bij. In de Tenach wordt de Messias doorgaans wel getekend als Bevrijder, maar niet direct als iemand door wie verzoening tot stond gebracht wordt. Een beroep door christenen op Jesaja 53, de profetie over de lijdende knecht des Heren, wordt daarom meestal van joodse zijde van de hand gewezen. Toch geeft deze profetie stellig een indirecte aanwijzing. Jesaja gebruikt niet het woord Messias, maar heeft het over 'de rechtvaardige': *door zijn kennis zal mijn knecht, de rechtvaardige, velen rechtvaardig maken* (Jes. 53:11). Nu

De ark van het verbond met het verzoendeksel

behoort tot het joodse gedachtegoed de opvatting dat *de rechtvaardigen door hun lijden en sterven verzoening kunnen doen voor de zonden van hun gehele generatie* (zo het geschrift Bavli Sjabbat 31B).

De apostel Johannes betreft die gedacht als volgt op Jezus: *En als iemand gezondigd heeft, wij hebben een voorspraak bij de Vader, Jezus Christus de rechtvaardige.* Tegelijk verruimt hij het effect: *en Hij is een verzoening voor onze zonden en niet alleen voor de onze, maar ook die van de gehele wereld.*

We staan wellicht toch dicht bij elkaar dan we voor waar willen houden.

Het echt beslissende onderscheid is de erkenning van Jezus als de door God geschonken Messias

Awinoe Malkenoe, Onze Vader, Onze Koning,

gebed om vergeving op Grote Verzoendag:

Onze Vader, onze Koning, wees ons genadig en verhoor ons.

Ofschoon wij geen goede daden hebben, behandel ons weldadig en liefderijk en help ons.

1 Zie 'Vrede over Israël', jaargang 53, nummer 4.

2 Sasja Martel, *Sterk als de dood*, pag. 27.

3 De eerste vijf Bijbelboeken.

4 De Tenach is wat in de christelijke kerk het Oude Testament wordt genoemd.

5 In zijn boek *Joodse feesten en vasten* wijst dr. G.H. Cohen Stuart uitgebreid op dit onderscheid. Zeer informatief is het excursus: Het offerritueel van Grote Verzoendag en de brief aan de Hebreeëen.

6 Jochanan ben Zakkai is de grondvester van het klassieke jodendom na de verwoesting van Jeruzalem.

De aangewezen tijden

Kid Lev-Ary

God stelde feestdagen in op hun tijden

‘De Heer zei tegen Mozes en Aäron, nog in Egypte: Voortaan moet deze maand bij jullie de eerste maand van het jaar zijn. Zeg tegen de hele gemeenschap van Israël: Op de tiende van deze maand moet elke familie een lam of een bokje uitkiezen, elk gezin één.’ Exodus 12:1-3.

Opgroeiend in een seculier joods gezin, hoorde ik deze Bijbeltekst met de opdracht voor de Pesachfeestdag jaarlijks op de eerste dag van het feest. Dit gebeurde aan het begin van de ‘Haggada’, de vaste liturgie van de ‘Seder’, de maaltijd van Pesach.

Dit gold ook voor andere feestdagen die men in Israël viert. De duidelijke aanwijzingen van God aan het volk Israël betreffende de data van de feestdagen komen steeds terug in de Bijbel. God stelde feestdagen in op hun tijden. Hij benoemde daarbij Zijn wens over de handelingen en voorschriften voor elk specifiek feest. Sjavoet (Wekenfeest of Pinksteren) – Lev. 23:10-11,15-16, Soekkot (Loofhuttenfeest) – Lev. 23:39-43 en Num. 29:12, Rosj Hasjana (Joods Nieuwjaar) – Lev. 23:23-25 en Num. 29:1, Yom Kippoer (Grote Verzoending) Num. 29:7-11.

Vanaf mijn tweeëntwintigste woon ik in Nederland. In de eerste jaren vond ik het ontzettend moeilijk om te wennen. In de loop van de eerste vijf jaar raakte ik gewend aan het leven maar tegelijkertijd groeide een geweldig gemis in mijn hart. Jarenlang zocht ik tevergeefs naar de oorzaak van dat gevoel. In 2005 startte ik de opleiding Theologie aan de GH te Zwolle. Langzamerhand werd de oorzaak van dat gevoel duidelijker. Ik miste een wezenlijk belangrijk ritme in

mijn leven, namelijk de feestdagen van de Heer. In gesprekken met vrienden en mijn geliefde vrouw Els probeerde ik de verschillen tussen de joodse (Israëliëse) feestdagen en de feestdagen in Nederland duidelijk te krijgen. Pas na het lezen van het geweldige boek van Dr. G.H. Cohen Stuart, ‘Joodse feesten en vasten’ (2003, Ten Have – Baarn), kon ik duidelijke lijnen zien in de spanningsvelden tussen de manieren van feesten vieren. Hieronder zal ik proberen deze uit te leggen. Het eerste punt is al benoemd, dat God zelf de opdracht gaf, duidelijk en uitgebreid met de datum en gebruiken (inclusief offers) die erbij horen.

Jaargetijden

Alle Bijbelse joodse feesten zijn sterk verbonden aan de tijd in het jaar. Ze zijn gebaseerd op de agrarische activiteiten van de verschillende tijden en ook de

Pesachhaggada, het lied van het Lam

Kid Lev-Ary

gewoonten en tradities zijn daarop gebaseerd. Een goed voorbeeld staat in Lev. 23:39 'Neem dit in acht: Op de vijftiende dag van de zevende maand, wanneer je de oogst van het land hebt gehaald, begint het feest van de Heer, dat zeven dagen duurt'. Zelfs nieuwe feestdagen die pas na het stichten van het land tot leven zijn geroepen staan ermee in verband. Het gaat hier om 'Toe bisjvat' Nieuwjaar voor de bomen. Een viering van de planten, onder de bloei van de notenbomen.

In de Nederlandse vieringen ontdek ik alleen verband tussen de volksgewoonten tijdens de feesten en de seizoenen. Bijvoorbeeld Pasen in de lente, terwijl de lente niet wordt gevierd. Een witte kerst is ook gewenst voor de gezelligheid in december, maar de inhoud van de feesten is niet met de natuur verbonden.

Tradities en overlevering

Overlevering van de tradities staat centraal in de vieringen van joodse feestdagen. De liturgieën van de feesten zijn zo opgebouwd dat de oorsprong van het volk en verschillende belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis van het volk verteld worden. Centraal daarin staat de zin 'vertel het aan de kinderen'. De kinderen nemen vaak ook een belangrijke rol in tijdens het uitvoeren van de liturgie. Ze stellen vragen: 'Ma Nishtana'

(wat is er anders aan deze nacht?) met Pesach of spelen bijzondere spelletjes zoals met het tolletje met Chanoeka. Bij elk feest vind je traditionele handelingen met dit doeleinde. Wat kan belangrijker zijn dan het doorgeven aan de kinderen wat de bijzonderheden zijn van de volksidentiteit? Wie we zijn, wat is ons doel en wat maakt

ons anders dan de rest van de volken. Persoonlijk vind ik dat het niet alleen zou moeten gelden voor het joodse volk maar ook voor christenen. Wij onderscheiden ons toch ook van de wereld? De Nederlandse tradities beleef ik anders. Vaak genoeg stelde ik vragen over bepaalde tradities en kreeg ik zeer uiteenlopende antwoorden. Grappig is dat de meeste antwoorden niets te maken hadden met het christelijk geloof. Sommige zijn zelfs gebaseerd op heidense geloven, zoals de kerstboom of nesten met eieren en chocoladehazen met Pasen. Langzamerhand leerden wij de diepere betekenissen van deze en andere tradities en als resultaat stopten wij met deze gebruiken. En kerstboom bijvoorbeeld komt niet meer in de woonkamer te staan met de kerst. Gelukkig kan ik wel een stuk volksidentiteit vin-

den in verschillende feesten in Nederland. Sinterklaas is een van de feesten waar dit gevoel versterkt wordt. Koninginnedag is naar mijn mening hier een koploper in.

Handelingen

Buiten de bovengenoemde tradities, zijn er tal van religieuze handelingen opgenomen in de liturgieën van de

Dreidels of tolletje waarmee kinderen met Chanoeka spelen

Overlevering van tradities staat centraal in de vieringen van joodse feestdagen

meisje ontsteekt de chanoeka-kandelaar

etsoorten en gewoonten hebben een direct verband met de betekenis van de feestdagen

Op Pesach is alles ongezuurd, bijvoorbeeld matsetaart

feestdagen. Bekende voorbeelden ervan zijn de kaarsen van de Sabbat, de Chanoeikalamp met negen armen, het bord van de Pesach en de vier soorten planten tijdens het Loofhuttenfeest. De laatste wordt ook duidelijk beschreven in Lev. 23:40 – ‘De eerste dag moeten jullie mooie vruchten plukken en takken afsnijden van dadelpalmen, loofbomen en beekwilgen’. Deze handelingen krijgen vaak een centrale plek in de vieringen van de feestdagen. Ze geven aan wat er belangrijk is om te onthouden en geven de kinderen een reden om vragen te stellen.

Eten en drinken

Alle joodse feesten (zelfs de vastendagen) worden volgens de traditie gevierd met het houden van bijzondere maaltijden. Met sommige feestdagen eet

je alle dagen anders. Sommige tradities zijn gebaseerd op een directe Bijbelse opdracht, zoals de ongezuurde broden met Pesach. Andere gewoonten zijn in de loop van de generaties aan de feestdagen toegevoegd. Veel van de tradities over eten en drinken zijn heel oud. Jezus en zijn discipelen hielden zich ook aan deze gebruiken. Dit lezen we in Luc. 22:14-15 – ‘Toen het zover was, ging hij samen met de apostelen aanliggen voor de maaltijd. Hij zei tegen hen: ‘Ik heb er hevig naar verlangd dit pesachmaal met jullie te eten voor de tijd van mijn lijden aanbreekt’.

Merkwaardig is dat alle eetsoorten en gewoonten een direct verband hebben met de betekenis van de feestdag. Ik geef hier enkele voorbeelden ter verduidelijking: met het Nieuwjaar eet men o.a. appel in honing, als wens dat het komend jaar vruchtbaar wordt als een appel en zoet als honing. Met Pesach een mierikswortel. De bittere smaak daarvan symboliseert de bitterheid van de slavernij. Met Chanoeka Berlinerbollen, omdat ze in olie worden gemaakt. Deze feestdag gaat over een wonder met olie. Op de avond van Sjavoet eet men een uitgebreide maaltijd met zoveel mogelijk soorten kaas en graan, om de rijkdom van de oogst te prijzen. Het is mij tot nu toe niet gelukt om een gerecht van de feestdagen te ontdekken waar geen betekenis aan verbonden is. Fantastisch ook is dat het als heel belangrijk wordt ervaren om de betekenissen elk jaar opnieuw te benoemen en beleven. Ook wij kennen het eten van bepaalde eetsoorten bij de verschillende feesten, maar verreweg de meeste mensen, kinderen en volwassenen, kunnen mij niet vertellen waar deze mee te maken hebben. Dit vond ik in de loop van de jaren teleurstellend. Met oud en nieuw eten wij ook oliebolletjes, waarom is dat? Traditie. Eieren met Pasen heeft volgens velen te maken met het feit dat er veel vogeleieren te vinden zijn in die tijd en pepernoten met Sinterklaas is voor bijna allen aan wie ik het vroeg een mysterie.

CHANOEKÀH, CHANOEKÀH

Cha-noe-kàh, Cha-noe-kàh o-tsjò--die-jas die fe-lie-sie-ta
Cha-noe-kàh, Cha-noe-kàh o-tsjò--die-jas die fe-lie-sie-ta

Lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai
Lai lai lai lai lai lai lasi lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai
Lai--lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai lai--

Canoekkàh, Chanaoekàh
Acht dagen vrolijk feest
Chanoekkàh, Chaneokàh
Acht dagen zingen
Chanoekàh, Chanoekàh
Acht dagen dansen
Chanoekàh, Chanoekàh
Acht dagen plezier

Liederen en spelletjes

Ook in deze categorie scoort de joodse traditie heel hoog. Op de vastendagen na kent elke feestdag een groot aantal liederen. Kinderen leren deze liederen vanaf de geboorte. Ouders zingen ze aan hun kinderen voor tijdens de feestdagen en in de kleuterschool en basisschool wordt er ontzettend veel tijd aan besteed. Het leek altijd alsof wij van feest naar feest leefden. In winkels in Israël kun je tal van CD's en DVD's vinden met liederen over de feesten. Ook de inhoud van de liederen heeft bijna altijd te maken met de inhoud van de vieringen. In sommige gevallen worden er liederen opgenomen in de vaste liturgie van de feestmaaltijden en vieringen. Een goed voorbeeld hiervan is de Seder van Pesach. De liturgie vloeit over van liederen. Spelletjes maken ook deel uit van de gewoonten en tradities van de meeste feestdagen. Deze spelletjes zijn ook gerelateerd aan de gebeurtenissen die op de feestdag gevierd worden. Tijdens de Chanoeka spelen kinderen met een tol met vier kanten. Op elke kant staat een letter van de zin 'een groot wonder is hier geschied'. Een grappig weetje: op de tolletjes voor de Joden in de diaspora wordt het woord 'hier' met 'daar' vervangen.

Wat betreft de spelletjes van de feestdagen in Nederland vind ik het moeilijk om verband te ontdekken tussen deze spelletjes en de betekenissen van de feestdagen. Eieren zoeken? Cadeautjes onder de boom stoppen, schoenen zetten, gedichten schrijven en surprises? Waar ligt hier het verband?

Door kennis te nemen van deze aspecten, kreeg ik steeds meer rust en begrip voor mijn gevoel. Dit gevoel wil niet zeggen dat ik niet kan genieten van een kerstmaaltijd of van een pakjesavond met mijn schoonfamilie. Of dat ik het niet gezellig vind om de kerstliedjes in versierde donkere straten te horen in december.

Mijn verzoek aan mijn landgenoten is ook niet om de gewoonten en tradities te laten vallen of te vervangen. Ik bemerk dat de plaats van de tradities in hun hart even fijn en belangrijk is als de plaats voor de joodse tradities in mijn hart. Als ik naar de ontwikkelingen van de tradities en gewoonten met de feestdagen kijk, merk ik dat dingen steeds groter moeten zijn, dunder en de Amerikaanse tradities sluipen erin. Zou dit Gods wil zijn?

Op de vastendagen na kent elke feestdag een groot aantal liederen

Kid en zijn vrouw
Els

Calvijn en de Joden

dr. W. de Greef

'Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen' (Mat. 27:25). Met die woorden namen de Joden de verantwoordelijkheid voor de dood van Jezus op zich.

Christenen hebben de genoemde tekst vaak aangehaald om allerlei ellende die de Joden overkwam te verklaren. Het is daar lang niet altijd bij gebleven. Met een beroep op de geciteerde tekst is de Joden onnoemelijk veel kwaad aangedaan.

De vraag wat voor visie Calvijn op de Joden had, is niet gemakkelijk te beantwoorden. Hij heeft in de *Institutie* immers geen aparte aandacht aan dit onderwerp gewijd. Hij heeft er ook geen verhandeling over geschreven. Wie toch probeert weer te geven hoe Calvijn over de Joden gedacht heeft, moet op verscheidene valkuilen letten. Een uitspraak in een bepaalde context gedaan, mag niet zomaar als een algemeen geldige uitspraak aangevoerd worden. Dan doen we Calvijn geen recht. Dat doen we ook niet als we selectief te werk gaan. Calvijn kan zich bijzonder negatief over Joden uitlaten. Maar er zijn ook hele positieve uitspraken. Hoe gaan we verstandig met die verschillende uitspraken om?

Ik beperk me tot de vraag wat in het kader van de tekst: 'Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen', gezegd kan worden over Calvijns visie op de Joden. Heeft Calvijn op grond van die uitspraak de Joden volledig afgeschreven? Is in zijn ogen het verbond dat God met Abraham en zijn nageslacht gesloten heeft zo door de Joden geschonden dat het voor hen van geen betekenis meer is?

Calvijn geeft in zijn commentaar op de synoptische evangeliën uitleg van de geciteerde tekst, maar het is me opgevallen dat hij de tekst niet op andere plaatsen, in zijn commentaren, preken en geschriften, citeert. Hij heeft het heel vaak over 'het bloed van Jezus', maar

dan altijd in positieve zin. Het bloed van Jezus is vergoten tot verzoening van onze zonden.

Het verbond en de Joden

Calvijn wijst er vaak op dat het verbond van God met de Joden van God uitgaat. Als God zegt: 'Ik zal jullie tot een God zijn', is dat tweede gedeelte: 'Jullie zullen mij tot een volk zijn', geen voorwaarde waaraan voldaan moet worden, opdat dat eerste gedeelte: 'Ik zal jullie tot een God zijn', van betekenis zal zijn. Wie meent dat dit wel het geval is, verzwakt de rijke inhoud van het verbond. God wil zijn volk alles geven wat nodig is voor een relatie waarin het in verbondenheid met Hem kan leven. Het verbond is onvoorwaardelijk. Het berust op Gods genade. Dat geldt niet alleen het moment waarop God dat verbond met zijn volk sloot, maar het is ook daarna van betekenis als God en Israël met elkaar verbonden zijn.

Calvijn gaat op twee plaatsen in zijn uitleg van de bijbel uitvoerig in op de relatie van God en Israël. In Psalm 132:12 lezen we dat God aan David gezworen heeft: 'Als uw zonen mijn verbond houden en mijn getuigenissen die Ik hen leren zal, dan zullen ook hun zonen tot in eeuwigheid op uw troon zitten'. Het lijkt er op, zegt Calvijn, dat het verbond van God alleen bekrachtigd wordt als de mensen de voorwaarden van het verbond vervullen. Het verbond berust echter geheel en al op vrije genade. Dat geldt het begin, het verbond met Abraham, maar ook het verbond met David, dat een 'uitvloeijsel' is van het verbond met Abraham, waarin God beloofde dat de Verlosser komen zou van wie het heil verwacht moest worden. De ontrouw van het volk, zegt Calvijn, heeft niet kunnen verhinderen dat God in de komst van Jezus Christus duidelijk heeft laten zien, dat Hij geen waarde

De vraag wat voor visie Calvijn op de Joden had, is niet gemakkelijk te beantwoorden

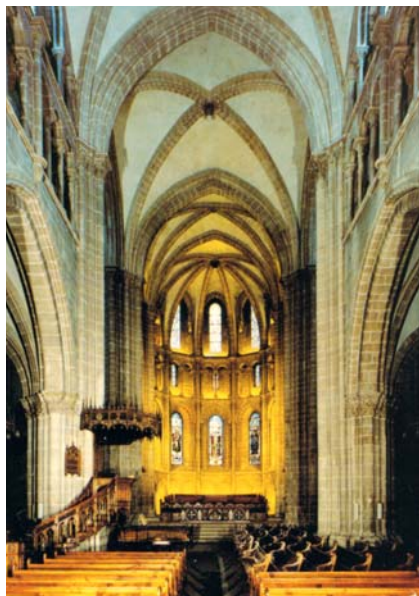
dr. W. de Greef

hecht aan verdiensten. God is aan de Joden zijn genade blijven betonen, omdat Hij hen uit vrije genade verkoren had. Het verbond is onvoorwaardelijk. Vervolgens wijst Calvijn er in zijn uitleg van vers 12 op dat God oproept tot gehoorzaamheid aan zijn geboden. Dat is tot zegen van het volk. Ongehoorzaamheid kan tot gevolg hebben dat God zijn volk straft. Zo is de ballingschap een gevolg van de ongehoorzaamheid van de Joden. Van ons uitgezien lijkt het er op dat God zijn verbond tenietdoet. Maar daar is niet alles mee gezegd. In de komst van Jezus Christus is uiteindelijk duidelijk aan het licht getreden dat het verbond van God vast en onwankelbaar blijft.

De tweede plaats waarop ik wijzen wil, is Calvijns uitleg van Ezechiël 16:59-60. Omdat de Joden het verbond verbroken hebben, is God vrij om hen geheel te verwerpen en hen niet meer tot zijn volk te rekenen. Maar God doet anders. Hij zegt dat Hij met hen een eeuwig verbond zal oprichten. Op twee dingen moeten we letten, zegt Calvijn. In de belofte van God om een eeuwig verbond op te richten geeft Hij hoop op een nieuw verbond. Maar dat nieuwe verbond heeft zijn oorsprong (*origo*) in het oude verbond, dat vanwege de schuld van het volk tenietgedaan is. God zegt immers dat Hij zijn verbond gedenken zal, dat Hij destijds 'in de dagen van uw jeugd' met de Joden gesloten heeft (vers 60). Calvijn denkt bij het nieuwe verbond aan het verbond waarvan wij in het Evangelie horen. Hij benadrukt dat we het nieuwe verbond niet moeten verstaan als iets dat niet eerder bestond. Het gaat om een vernieuwd verbond. Dat verbond heeft zijn oorzaak en begin in dat oude verbond. Het is daarin gefundeerd. Calvijn kan daarom ook zeggen dat de trouweloosheid van Israël Gods verbond niet teniet kan doen (bv. comm. Ezech. 16:20). God blijft trouw aan zijn eens gegeven verbond: 'Ik zal u tot een God zijn.'

Calvijn over de Joden in de tijd na Christus

Calvijn merkt in zijn uitleg van het Nieuwe Testament meer dan eens op dat de Joden de eerste plaats innemen. Zij zijn de eerste en natuurlijke erfgenamen van het Evangelie (Inst. IV xvi, 14). Jezus Christus is in de eerste plaats voor hen in de wereld gekomen. Dat Joden een rol speelden in de kruisdood van Jezus (Mat. 27:25) houdt niet in dat zij buiten spel komen te staan. Als de apostel Paulus ergens komt gaat hij eerst naar de synagoge om de Joden te verkondigen dat Jezus de Christus is, omdat het evangelie allereerst aan de Joden verkondigd moet worden. Zie wat dat betreft onder andere Calvijns uitleg van Handelingen 13:46 en 20:21. Paulus toont een wonderlijk geduld, merkt Calvijn op. 'Al heeft hij nog zo vaak de koppigheid van de Joden ervaren, hij begeeft zich toch onder hen en blijft zich om hun heil bekommeren' (comm. Hand. 17:2). Als de Joden het evangelie verwerpen, gaat Paulus naar de heidenen. Calvijn merkt meer dan eens op dat wij als gelovigen uit de heidenen de plaats van de Joden hebben ingenomen. Die manier van zeggen berust op de feitelijke situatie dat de christenen de Joden in aantal

God is aan de Joden zijn genade blijven betonen, omdat Hij hen uit vrije genade verkoren had

De St. Pierre in Genève, de kerk waarin Calvijn voorging

God is
trouw ten
opzichte
van Israël.
Hij heeft
zijn volk niet
verstoten.

ruimschoots overtreffen. Het is dus geen principiële uitspraak. Van fundamentele betekenis voor Calvijns visie op de relatie van Joden en christenen is Efeziërs 2:14-22. Door Jezus Christus is dat wat scheiding bracht tussen Joden en heidenen opgeheven. Als heidenen mogen we dank zij Jezus Christus delen in wat God aan zijn volk beloofd heeft. We nemen als kerk geen zelfstandige plaats in. We zijn met Israël verbonden, omdat we ingelijfd worden in het geslacht van Abraham. Wat Romeinen 11 betreft wijst Calvijn er op dat sommige takken weggebroken zijn en niet de gehele stam. De roeping van de heidenen, zegt hij, wordt vergeleken met een inplanting. Christenen groeien samen met Gods volk voor zover zij wortel geschoten hebben in het nageslacht van Abraham (comm. Rom. 11:18).

Toekomst voor de Joden

God is trouw ten opzichte van Israël. Hij heeft zijn volk niet verstoten. Paulus benadrukt dat in Romeinen 11. Het is ook het uitgangspunt waaraan Calvijn vasthoudt (zie comm. Rom. 11:1). Het is van fundamentele betekenis dat het verbond op Gods genade berust en in God alleen en niet in de mensen gegrond is. Als bewijs van Gods blijvende trouw wijst Paulus op Gods omgang met Israël. Er is zo vaak sprake geweest van 'een rest'. Ook in de tegen-

woordige tijd, schrijft Paulus is er 'een overblijfsel naar de verkiezing van de genade' (vs. 5). Dat er sprake is van een rest geeft hoop voor de toekomst. Zo is het bij de profeten. Zo is het ook bij Paulus. En hoe is het bij Calvijn?

In zijn uitleg van Handelingen 22:22 heeft Calvijn het over het krachtige, negatieve optreden van de Joden tegen Paulus. Calvijn trekt vervolgens de lijn door naar zijn eigen tijd en uit zich negatief over het gedrag van de Joden. Toch besluit hij met de opmerking dat God een rest zal bijeenbrengen overeenkomstig de profetie van Paulus in Romeinen 11:5.

Calvijn heeft het vaker over 'een rest' die door God bijeengebracht wordt. Soms, zoals in zijn uitleg van Lukas 1:33, denkt hij daarbij aan wat vroeger gebeurd is, de terugkeer van een rest uit de ballingschap. God zal een rest ten einde toe bewaren. Calvijn verwijst hierbij naar het geheimenis waarover Paulus het in Romeinen 11:25 heeft, maar hij interpreteert het zo dat sommige Joden zullen terugkeren uit de verstrooiing. Voor de Joden blijft nog enige hoop over (comm.

Jes. 59:20). In deze manier van spreken – nog enige hoop – klinkt naar ik meen veel minder hoop door dan in het bijbelse spreken over een rest. Dat bijbelse spreken geeft immers de verwachting van een hoopvolle toekomst voor Israël, omdat God trouw blijft ten opzichte van zijn volk¹.

¹ Zie in dit verband wat Calvijn betreft zijn uitleg van Romeinen 9:27 waar Paulus Jesaja citeert: 'een rest zal terugkeren'. De terugkeer van een rest uit de ballingschap beschouwt Calvijn als een beeld van de ware vernieuwing van Gods kerk in Jezus Christus. 'Wat dus toen gebeurde, moet vandaag met veel meer zekerheid vervuld worden in toenemende mate en vervulling van de toen begonnen bevrijding.' In het perspectief dat Calvijn hier geeft, heeft hij het niet specifiek over de Joden, maar over de kerk in het algemeen. Zie bijvoorbeeld ook zijn uitleg van Jesaja 27:6.

De stoel waarop
Calvijn zat als hij
onderwijs gaf

Samen kerk zijn!

Wayne Dieleman en Harriët Tamminga

Van 16-22 februari 2009 bracht de commissie Kerk en Israël van de Christelijke Gereformeerde Kerk Zwolle samen met haar predikant ds. Jan van Langevelde een werkbezoek aan Israël. Het doel voor het bezoek aan Israël was de banden met zustergemeente *Chesed weEmet* (CwE) in Rishon leTzion (vlakbij Tel Aviv) te verdiepen en te verbreden.

Deze contacten zijn vanaf 2006 ontstaan en we wilden onze relatie, onze en hun verwachtingen van de samenwerking en onze gezamenlijke toekomst bespreken.

Eerste gesprekken

De eerste gesprekken vonden plaats bij uitgeverij *HaChotam* (het zegel) met Eitan Kashtan, één van de ouderlingen van *Chesed weEmet*. Eitan is jeugdwerker binnen de gemeente en samen met zijn vrouw Orit stichter van *HaChotam*, die christelijke kinder- en jeugdboeken en tijdschriften uitgeeft.

Gezamenlijk jeugdwerk

Het jeugdwerk binnen *Chesed weEmet* werkt met vaste begeleiders die de jongeren van hun 13e tot hun 18e jaar wekelijks coachen. Wanneer ze 18 jaar zijn moeten alle jongeren (ook de meisjes) in dienst en komt de groep op een andere manier bij elkaar.

We hebben met Eitan de mogelijkheden van gezamenlijk gebruik van hetzelfde catechesemateriaal besproken en dat later samen uitgewerkt.

Daardoor konden we in september jl. als catechesevorm 'Chatten met Israël' aanbieden. Er was zoveel belangstelling van de Zwolse

jongeren dat er (dankzij de inzet van nieuwe enthousiaste leiding) drie groepen zijn gevormd (een van 8 in de Zuiderhof en twee van 7 in de Noorderkerk) die dezelfde catechesemethode behandelen als een groep jongeren van dezelfde leeftijd (ca. 13 jaar) van *Chesed weEmet*. Het is een Engelse methode, die ook in het Hebreeuws is uitgebracht.

Wij zorgen ervoor dat de lessen in het Nederlands vertaald worden. Via internet gaan de deelnemers (in het Engels) contact met elkaar opnemen om uit te wisselen hoe ze over bepaalde vragen uit deze methode denken. Daarbij zullen natuurlijk ook meer dingen uitgewisseld worden dan alleen vragen uit de catechesemethode; een prachtige mogelijkheid om onderling contacten op te bouwen.

Militairen

Verder opperde Eitan om af en toe de dienstplichtige jongelui van CwE (waaronder ook twee van zijn zoons) te bemoedigen met een mailtje of een kaartje en vooral in het gebed. Ook wordt gedacht aan uitwisseling van ervaringen tussen de Zwolse beroepsmilitairen die o.a. in Afghanistan zitten en dienstplichtige militairen van *Chesed weEmet*.

Gesprek met de ouderlingen

In het kantoorgebouw van *HaGefen Publishing* (een andere christelijke uitgeverij waar verschillende gemeenteleden aan verbonden zijn en waar zaterdag de kerkdienst gehouden wordt) spraken we met drie andere ouderlingen van CwE.

Wayne Dieleman
en Harriët
Tamminga
Leden cie. Kerk en Israël
CGK Zwolle

Ouderling Eitan
Kashtan

de mogelijk-
heden van
gezamenlijk
gebruik van
hetzelfde
cateche-
semateri-
aal werd
besproken
en uitge-
werkt

Orit Kashtan
in het kantoor
van uitgeverij
HaChotam

Kerkdienst in de huidige, veel te kleine kerkruimte; op de kansel ouderling David Zadok

Omdat de gemeente in februari nog vacant was (ds. Baruch Maoz is in december 2008 met emeritaat gegaan), was er geen voorganger bij deze gesprekken.

(Intussen is er weer een voorganger benoemd: ds. Brig Jones.) De gesprekken waren allerhartelijkst. Het werd zeer gewaardeerd dat we als voltallige commissie samen met ds. Jan van Langevelde aanwezig waren. We hebben van beide kanten onze theologische opvattingen kort geschetst omdat je van elkaar goed wilt weten met wie en op welk niveau je spreekt. Onderwerpen als: hoe worden de ambten vervuld, hoe kijken we aan tegen de doop en het avondmaal, staan de kansels van beide kerken open voor de voorgangers, en nog veel meer kwam daarbij aan de orde.

Samen kerk zijn

Tot onze vreugde konden we heel veel overeenkomsten vinden: beide gemeenten zijn reformatorisch, beide zijn missionair, doen veel voor de jeugd en zijn beide bezig met een nieuw kerkgebouw. Er werden ons direct al praktische tips gegeven hoe we valkuilen in de kerkbouw moesten omzeilen. Voor ons als commissie, waarvan enkele

len zich al jarenlang hebben ingezet voor het opbouwen van deze contacten, was het een emotioneel moment toen deze ouderlingen uitspraken dat ze heel graag

de contacten zoals wij die voor ogen hebben, in hun gemeente breed willen ondersteunen. We vonden elkaar in Efeze 2: in Christus zijn we één, Joden en heidenen. Hij heeft de scheidsmuur weggebroken!

We herkenden elkaar in ons verlangen meer voor elkaar te willen betekenen en ons daarvoor in te zetten. Hoe we dat zullen en kunnen doen werd uitgebreid besproken, en we zullen dat in de toekomst gezamenlijk uitwerken. De nadruk zal eerst liggen op de contacten die jongeren kunnen aangaan. Er ligt dus weer heel wat werk op ons te wachten, maar we hebben nu de zekerheid dat we daarin binnen onze zustergemeente alle medewerking zullen hebben.

Veel hebben we geleerd in deze week. Veel goede gesprekken hebben we gehad, maar bovenal danken we onze hemelse Vader die harten en deuren opende. Vol vertrouwen gaan we een gezamenlijke toekomst in.

Het kerkgebouw in aanbouw

Colofon

Commissie van redactie

drs. C.J. van den Boogert
ds. A. Brons
ds. H.D. Rietveld

Eindredacteur

drs. C.J. van den Boogert
Graspieper 8
8081 ZR Elburg
tel.: (0525) 69 02 22
e-mail:
keesvandenboogert@kpnmail.nl

Internetpagina

www.kerkenisrael.nl

Administratieadres

Landelijk kerkelijk bureau
van de Chr. Geref. Kerken
Ghandistraat 2
3902 KD Veenendaal
Postbus 334
3900 AH Veenendaal
tel. (0318) 58 23 50
fax (0318) 58 23 51
e-mail: lkbc@cgk.nl

Penningmeester

H. van Braak
Prins Willem-Alexanderpark 133
3905 CD Veenendaal

tel.: (0318) 51 54 27
e-mail:
penningmeester@kerkenisrael.nl
Bankrekeningnummer 365271
t.n.v. Dep. Kerk & Israël Chr. Geref.
Kerken te Veenendaal

Voor legaten en schenkingen kunt u contact opnemen met de penningmeester; hij geeft ook gaarne informatie over diverse aan te bevelen projecten.